

Kapronczay Károly

A szláv orvosi nyelvek kialakulása és megújítása

Közép- és Kelet-Európában és egyes dél-európai népek nyelvében a XIX. század első harmadában történt meg a szakmai kifejezések nyelvújítása, gyakran az egyes nyelvekben használt szakkifejezéseknek a megváltoztatása, illetve megalkotása. Ez a legszélesebb társadalmi köröket érintő területeken (például oktatás, államigazgatási ügyek és eljárások stb.) használt, az adott területen beszélt nyelvek szabályainak megfelelő latinosított szavak, más nyelvekből átvett kifejezések kiiktatását jelentette. Az anyanyelvi terminológia megalkotásának folyamata a felvilágosodás eszméinek hatására kezdődött meg. Ez a folyamat egybeesett az egyes beszélt nyelvek irodalmi szókincsének gazdagodásával, az irodalmi nyelvből a latin és a német szavak vagy a latinosított kifejezések kiiktatásával. A XIX. század első harmadában – főleg a Monarchia országaiban – az államigazgatás, a közlekedés és a honvédelem korszerűsítése igényelte az anyanyelvi kifejezések megteremtését. Az új német szakkifejezéseket gyakran tükörfordításokkal helyettesítették, ezek azonban nem mindenhol voltak sikeresek. A Monarchia területén a cseh, a magyar és a horvát nyelvújítási mozgalmak sok hasonlóságot mutattak, míg más szláv népek esetében, például a lengyel, az orosz és különösen a délszláv nyelveknél más – gyakran a történelmi múlt miatti – szempontok érvényesültek.

A közép-európai népek történetében Mária Terézia oktatási reformjai indították el a nyelvújítási folyamatokat. Az alsó- és középszintű oktatás új tantervében kiemelt hangsúlyt kapott a nyelvtan, amelynek tankönyvei német mintára készültek. A horvát, szerb, szlovén, szlovák, cseh és magyar iskolák számára készített nyelvtantankönyvekre is komoly hatást gyakorolt a német nyelvtanítás. Az újabb szlovén és szlavóniai grammatikákat a bécsi grammatika szellemében dolgozták át. A vegyes lakosságú területeken a nyelvtant szerkesztő szerzők tekintettel voltak az ott élő más anyanyelvűekre, a megadott nyelvi példákat lefordították ezekre a nyelvekre is. Például Marijan Lanosovic a szlavón (Szlavóniában beszélt horvát nyelv) nyelvtanában a példamondatokat magyarul is megadta. Az első szlovák nyelvtan szerzője, Anton Bernolák latin nyelvű szlovák nyelvtanába magyar és német magyarázatokat is beillesztett.

A nyelvújítás másik nagy területe a politikai és a jogi szókincs megújítása lett, itt pedig a szakszótárak szerkesztése került a középpontba. Az új fogalmaknak, eljárásoknak, eszközöknek a legkifejezőbb anyanyelvi megfelelőket kellett megalkotni, és ez a társadalom széles köreinek tájékoztató-

sát szolgálta. Ebben a vonatkozásban a német nyelv jelentett segítséget, mivel a német nyelvújítás évtizedekkel megelőzte a közép-európai térség hasonló mozgalmait. A délszlávok esetében gyakran megoldhatatlan feladatot jelentett az irodalmi nyelv fejletlensége, illetve az egyes regionális irodalmi nyelvek képviselői közötti viták. Az egyes irodalmi hagyományokkal is rendelkező dialektusok közös irodalmi nyelvvé való nyilvánításának igényével léptek fel, ilyen volt a horvát nyelvterületen a kaj nyelvjárás vagy a cseh és a szlovák nyelvek viszonylatában a szlovák önálló nyelv, illetve a másik nyelvjárása.

Igen fontos szerepet kaptak a szótárak, amelyek közül kiemelkedett a *Juridisch-politische Terminologie für slavischen Sprachen Oesterreichs* című, amely 1850-ben látott napvilágot, és amelynek két kötetében német, horvát, szerb és szlovén nyelven egyes fogalmakat pontosan rögzítettek, hogy a legkülönbözőbb államigazgatási eljárásokban és ügyintézkedésekben minden nemzetiség az anyanyelvén kapjon segítséget a szakterminológiák terén. Ennek előkészítését az 1849 őszén a bécsi Igazságügyi Minisztériumban létrehozott bizottság végezte, amelyben az összes szláv nép elismert nyelvészei vettek részt. A kötet megszerkesztésének különböző elvei és technikái voltak, amelyek ismertetése meghaladná e tanulmány kereteit.

Bizonyos fogalmak (tudományágak és tantárgyak) anyanyelvi kifejezőinek megalkotása az oktatásban kapott szerepet. Az egyes nyelveknél különböző időszakban történt meg a szaktudományok nyelvújítása, amelyet nagyban befolyásolt az adott nyelv fejlettsége. Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy az egyes nyelvek megújítása nem kis mértékben „valaki” elleni védekezést is jelentett. A német nyelv fejlesztését célul kitűző mozgalmat nagyrészt a francia nyelv elleni védekezés ösztönözte: a XVIII. század elején a főnemesség és a nemesség köreiben az erős francia hatás, a tudományos életben (elsősorban a publikációk terén) a latin volt a meghatározó. A német nyelvújítók – főleg Johann Christoph Gottsched és Johann Adelung munkássága nyomán – számos szótárt, nyelvtant és helyesírási szabályzatot szerkesztettek; igaz, hogy ezek inkább a felvilágosodás korában vezettek eredményre. Ahogy a német nyelvújítás a francia nyelvi befolyás ellen szerveződött, a cseh nyelv megújítása a német hatások ellen védekezett, és kapcsolódott a cseh nemzeti újjászületési mozgalom eszméihez, amely az elnémetesedés ellen irányult. A cseh nyelvújítás vezető személyiségei között

találjuk Josef Dobrowskyt, a tudományos szlavisztika megalapítóját, Francisek Palackyt, a történészt, aki a nemzet ügyét a kulturális és tudományos fejlődéssel kötötte össze. Ide tartozott Jan Evangelista Purkinje, a jeles élettankutató, a cseh orvosi nyelv megalapozója is. A cseh és a morva parasz-
tok által beszélt cseh nyelv valóban az egész nemzet közös nyelve lett. Ennek kifejezője a Josef Jungmann szerkesztette ötkötetes cseh–német szótár (1835–1839), bizonyítva, hogy a cseh irodalmi és tudományos nyelv minden vonatkozásban egyenlő a némettel. A cseh nyelvújítás sok szempontból azonos pályán mozgott a magyarral. Tényekkel igazolható, hogy Francisek Palacky pozsonyi tartózkodása idején milyen magyar hatások alá került.

A szlovák nyelvújítást – akárcsak a szlovák nemzeti mozgalmakat – a XVIII. század elejére tehetjük. A szlovák irodalmi nyelvi normák megalapozása Anton Bernolák (1762–1813) nevéhez fűződik, aki az irodalmi nyelvet a középszlovák nyelvjárásból megerősített nyugatszlovák dialektusra alapozta. Fő műve, a latin nyelven írott szlovák nyelvtan és helyesírási mutató, ugyan 1787-ben látott napvilágot, hatalmas terjedelmű szlovák–cseh–latin–német–magyar nyelvű szótára azonban csak a halála után jelent meg. A későbbi nyelvújítók (Josef Stur, Miloslav Hurban és Michal Hodža) Bernolák nyomdokain jártak, bár ők a középszlovák nyelvjárást nyilvánították irodalmi szlovák nyelvnek. Bernolák hatására alakult meg Turócszentmártonban a Matica Slovenská egyesület, de ezt az utat követte a szerb Matica Srpska (1826) és a cseh Matica Ceska (1831) is, mint az adott nyelv művelésének, szellemi életének a központja. Igaz, a cseh és a szlovák nyelvet egyesíteni kívánta a pesti Ján Kollár szlovák evangélikus lelkész, később Pavol Josef Safarik, de nem találtak követőkre. Martin Hattala 1852-ben kiadott nyelvtana, Samo Czambel 1902-ben kiadott helyesírási szabályzata már a mai szlovák nyelv leírását tartalmazza.

A cseh és a szlovák szakmai tudományos nyelv megújított fogalmi gyakran a latinból vagy a németből átvett fogalmak tükörfordításai, hiszen mindkét nyelvben jelentős volt a latin eredetű kifejezések száma. A szlovák nyelvben inkább a magyarországi latinságból eredtek a tudományos élet szak kifejezései, ez pedig nyilvánvalóan az évszázados együttélés következménye.

A szlovén nyelvújítás célja a nemzeti nyelv megvédése lett a német hatások ellen, hiszen a szlovénség hosszú időn át döntően az ausztriai német befolyás alatt élt, de jelentős volt az olasz és a magyar hatás is. A városi lakosságot a kétnyelvűség jellemezte, a szlovén inkább falusi nyelvnek számított. A XVI. század végén formálódott ki – Primož Trubar és társai révén – a szlovén irodalmi nyelv, amely a XVIII. század végén jelentős változáson ment keresztül. Valóban el kellett dönteni – hiszen ez a szlovén nemzeti ébredés időszaka –, hogy a szlovének németül beszélő szlávok vagy valóban saját nyelvvel rendelkező önálló nép. Ennek hatására a régiesnek tűnő szlovén irodalmi nyelv a népnyelvi elemekből a korabeli európai

szintre emelkedett. Ekkor jelent meg Maks Pleternik szlovén–német szótára, majd az egyes szaktudományok nyelvi megújítása nagy hasonlóságot mutat a cseh, a szlovák és más szláv nyelvek új kifejezéseinek a megalkotásához.

Bonyolultak a horvátok és a szerbek lakta területek nyelvújítási mozgalmak. A katolikus horvátok nyelvújító mozgalma a magyar nyelvújításhoz hasonló okokból indult el, de jellemzője lett az egységes délszláv nyelv megalkotásának a vágya is. A XVIII. század végén és a XIX. század elején a szerbek egy része még török uralom, másik részük a magyar korona területén élt. Hosszú évszázadokon át a nemzeti eszmét a keleti rítust követő papság képviselte, amely a szerb nemzeti eszme és nyelv letéteményesének és őrzőjének számított. A magyar földön élő szerbeknek a XVIII. század folyamán nem voltak főiskoláik, a szerb polgári, értelmiségi és nemesi családok gyermekeiket magyar iskolákba járatták, inkább protestáns tanintézményekbe, mert ott nem kellett tartani a katolizálástól. A szerb ifjúság itt megtanult latinul, megszerezte a nyugati világias, humanista kultúrát, és egészen világias természettudományi tanulmányokat is folytattak. Ez gyökeresen különbözött a szerb papság kultúraideájától. Kialakult a szerb nemzeti elit, amely függetlenítette magát a szerb egyház hagyományos fennhatóságától. A XVIII. század végén a szerb értelmiségi körökben – sokan magyar és német egyetemeken szereztek magasabb tudásukat – más arculatot kapott a nemzeti eszme, a nemzeti függetlenség és a kultúra ápolása. 1814-ben Vuk Stefanović Karadžić kiadta a szerb nyelvtankönyvét (*Pismenica*), négy évvel később a szerb–német–latin szótárát (*Rječnik*), de itt is erős formában jelentkezett a szerb és a horvát közös nyelv kialakításának a gondolata. Ő a közös nyelv alapjául a nyugat-hercegovinai nyelvjárást javasolta.

Ebben az időben még nem beszélhetünk önálló horvát irodalmi nyelvről, még nem dőlt el, hogy a három nagy horvát nyelvjárás közül melyik lesz az egységes irodalmi nyelv alapja. Ebben az időben – az 1800 évek elején – horvát földön bontakozott ki a határozottan nemzeti-politikai szellemi illír mozgalom, amelynek egyik célja az egységes délszláv nyelv megteremtése lett. A mozgalom keletkezésének egyik oka éppen a német törekvések elleni védekezés volt. Hamarosan kiderült, hogy az egységes délszláv nyelv kialakítása járhatatlan út, legfeljebb a szerbek és a horvátok között kerülhet sor a nyelvi egység megteremtésére. A mozgalom egyik vezére, Ljudevit Gaj azt javasolta, hogy a Raguzza környéki nyelvjárást fejlesszék közös nyelvvé. Ezt a mozgalmat Bécs lelkesen támogatta, a magyarok ellenében serkentették a horvát nemzeti mozgalmakat. A szerbek és a horvátok az 1850-es Bécsi egyezményben elfogadták a Vuk Stefanović Karadžić által javasolt nyugat-hercegovinai nyelvjárást a közös irodalmi nyelv alapjának, de tovább is léteztek a nyelvjárások közötti problémák. (Ezek ma is megvannak a szerb és a horvát nyelv között.) Probléma volt az is, hogy a népnyelvből hiányzott az absztrakt fogalmak kifejezéséhez szükséges szókinccs. Karadžić nyelvtanában, de másoknál is a nyelvtani és egyéb

elvont fogalmak kifejezésére az orosz nyelvből kölcsönöztek szavakat, amelyeket a szerb hang- és alaktani rendszerhez igazítottak. Talán ebből ered, hogy a szerb könnyen vesz át idegen szavakat és fogalmakat, míg a horvátban a nyelvtiszaság rendelkezik elsőbbséggel.

A lengyel nyelv esetében nem bontakozott ki a magyar és a cseh nyelvújításhoz hasonló mozgalom, hiszen a lengyel nyelvnek a XVI. századtól folyamatosan tartó szerves fejlődése nem tette szükségessé. A tudományos életben is hasonlóan alakult a helyzet: az 1364-től működött krakkói egyetem mind a négy karán ugyan latinul tartották az előadásokat, és a XVIII. századi nagy egyetemi reformig a disszertációk nyelve továbbra is a latin maradt, ám ezt folyamatosan a lengyel váltott fel. A latinnal párhuzamosan lengyelül is megjelentek tudományos értekezések, gyakran két nyelven (latinul és lengyelül). Számos latin nyelvű szakmai feldolgozásban az egyes fogalmakat – a latin mellett – lengyelül is megadták. Bár az egyetemi életben teret nyert az anyanyelv használata, a tudomány „elegáns” nyelve továbbra is a latin maradt. A népnyelv mindig a lengyel, illetve annak valamelyik nyelvjárása volt. A lengyel irodalmi nyelv megtisztítása az idegen szavaktól a XVIII. század utolsó évtizedeiben történt meg, a nyelvápolás pedig a XIX. század legelejétől nemzeti feladattá vált, miután a lengyel állam elvesztette függetlenségét, és a szomszédos nagyhatalmak osztoztak a területén. A Poroszországhoz került területen az erőteljes germanizálás, az Oroszországhoz csatolton pedig az oroszosítás ellen védtek a lengyel nyelvet. Az Ausztria–Magyarországhoz csatolt Galiciában viszonylag könnyebb volt a helyzet, mivel megmaradt a lengyel nyelvű oktatás, a közhivatalokban és a bíróságokon használhatták a lengyelt, szabadon jelent meg a sajtó, a könyvkiadás, és nem korlátozták az anyanyelv használatát a társadalmi élet különböző helyein sem. Jó példa erre Krakkó lengyel szellemi élete, bár Bécs élénken figyelte a lengyel közélet bármilyen megnyilvánulását, nehogy az erősítse a lengyel függetlenség gondolatát.

A SZLÁV ORVOSI NYELVÚJÍTÓ MOZGALMAK Az európai orvosi nyelvújító mozgalmak sokban kötődtek az adott nyelv megújítási törekvéseihez, ám jelentősen befolyásolta az orvosképzés átformálódása, valamint az, hogy az egyetemek nemzetközi jellegüket megtartva nemzeti egyetemekké is átformálódtak. A XVII. századi nagy egyetemi reformok új szigorlati rendet vezettek be, amelynek lényege a megkívánt tananyag tanévek, illetve szigorlatok szerinti beosztása volt, és ezzel megszüntette az egyetemi vizsgákra felkészítő orvosi iskolák azon szerepét, hogy az itt szerzett tudás alapján akár egy év alatt az előírt összes vizsgakötelezettséget teljesíteni lehetett. A legfontosabb változás a nemzeti egyetemek kialakulása volt, ahol az oktatás nyelve fokozatosan az adott országnak használt beszélt nyelv lett.

A XVIII. századi orvosképzési reformok alakították ki az egyetemi képzés két szintjét: a 6 éves orvosképzés mellett létrejött a 3 éves sebészképzés, ahol a felvételi követelmé-

nyek is kisebbek voltak, az oktatás az adott ország hivatalosan használt nyelvén folyt, bár a felvételnél és a tanulmányok befejezésénél feltételként szabták az iskolai latin és az orvosi szaknyelv ismeretét. Természetesen a tudomány nyelve a latin maradt, de fokozatosan elvesztette kivételezett helyzetét a nemzeti nyelvvel szemben. Az egyetemi tanulmányokat befejező disszertációkat a XIX. század első felében már nemzeti nyelven írták, bár a latin még néhány évtizedig tartotta régi pozícióit. Az itáliai, a német, az angol és a francia egyetemeken a latin fokozatosan visszaszorult, a szakmai nyelvújítások az új oktatási és publikálási nyelv megteremtésére irányultak.

AZ OROSZ ORVOSI NYELV MEGÚJÍTÁSA A fenti törekvések Közép- és Kelet-Európában bonyolult folyamatként jelentkeztek. Itt az új szakmai nyelvújítás az adott nemzeti nyelvújítás részét képezte, amelyet a német nyelv elleni védekezés motivált: a csehek és a magyarok egyértelműen a német szakmai nyelv terjeszkedését kívánták megakadályozni úgy, hogy a fogalmak megnevezésénél a latin kifejezéseket az oktatásban és a kóriszmézésben feltétlenül megtartották, ám melléhelyezték a megújított vagy tükörfordított anyanyelvi megnevezést. Ez másként történt a délszláv nyelvekben: előbb az egységes nemzeti irodalmi nyelvet kellett több nyelvjárásból megteremteni, majd ezt követte a szakmai nyelv megújítása. Ilyen volt a horvát illír irodalmi mozgalom, amely előbb – egy minden nyelvhez közeli – nyelvjárásból akart egységes irodalmi nyelvet kialakítani. A szerb és a bolgár nyelvterületekre – mint a még török uralom alatt élő nemzetekre – jelentős volt az orosz hatás. Az orosz nyelv esetében a nagy nyelvreform kezdetét az Orosz Tudományos Akadémia megalapítása (1825) jelentette, amelynek megszervezése I. Péter modernizálási folyamatának a része lett. Ennek egyik osztálya az orosz nyelv megújításával foglalkozott, feladata nemcsak a közélet (közigazgatás, oktatás, szakmai tevékenységek területei stb.) új kifejezéseinek kialakítása volt, hanem felügyelte a könyvkiadást is. Az orosz felvilágosult abszolutizmus valóban átszervezte Oroszországot, európai formákat foganatosított a közigazgatás, a hadsereg, az oktatás és a tudományos élet szervezésében. A cári reformpolitika évszázados lemaradást akart néhány évtized alatt behozni: orosz sajátosságnak számított, hogy az említett területek megszervezésére és az ezekhez kapcsolódó infrastruktúra kiépítésére jelentős számú európai szakembert, értelmiségit és katonát alkalmazott. Ezek másik feladatává az új orosz értelmiség kinevelése vált. A behívott szakemberek német, holland, francia, angol és olasz anyanyelvűek voltak, többségük soha nem tanult meg oroszul, tolmácon keresztül érintkezett a környezetével.

Az orvosi közigazgatás és az orvosképzés megszervezésére főleg német szakemberek érkeztek. Szerencsésnek mondható, hogy egy részük baltikumi német volt, akik többsége értett oroszul. Így például az I. Péter által alapított Orvosi Kancelláriában (1718), majd Orvosi Tanácsban (1727) helyet foglaló német tanácsstagok természetesen német nyelven

tanácskoztak, így fogalmazták meg hivatalos dokumentumokat, amelyeket oroszra fordítva adtak ki, hiszen az alárendelt hatóságoknál orosz tisztviselők működtek. Ez a kettősség még a XVIII–XIX. század fordulóján is jellemezte az orosz orvosi közgazgatást.

Hasonló helyzet jellemezte az orosz orvoscépzést. A hagyományos, az orosz ortodox egyházköz kötődő monostori orvoscépzés (Moszkva, Kijev, Novgorod, Pszkov stb.) sokban hasonlított a salernói iskolához, számos ott használt könyvet latinról óslávra fordítottak, illetve eredeti görög és arab munkákat is ósláv nyelven adtak elő. Készültek itt orosz nyelvű ismeretterjesztő kéziratok, elsősorban a vidéki papság részére, akik a lelki gondozás mellett orvosi tanácsokat is adtak. A XVII–XVIII. században létesített orosz orvoscépzési intézetekben, amelyek többségében katonai intézményként működtek, majd az 1756-ban alapított moszkvai egyetemen tanulók főleg oroszok voltak, akiket orosz tankönyvekből oktattak, de a tanári kar német és orosz összetételű volt. Az első moszkvai orvostanári kar (benne Keresztúri Ferencel) többségében meghívott jeles, német orvosokból állt, előadásait németül és latinul, illetve tolmács segítségével tartották. A kötelező disszertációt latinul kellett megírni. Az ekkor nyomtatásban megjelent orvosi szakirodalom rendkívül színesnek bizonyult: kezdetben német, majd fokozatosan orosz nyelvűvé vált, de a jelentősebb munkákat latin nyelven is kinyomtatták. Péken Keresztély katonai gyógyszerkönyvét például oroszul nyomtatták ki, hiszen ezt főleg idegen nyelvet nem beszélő katonai gyógyszerészeknek írta. Az anyagmegnevezéseket, gyógynövényeket először oroszul, majd zárójelben latinul és németül is megadta. Nem sokkal később Péken összeállította az első orosz gyógyszerkönyvet (*Pharmacopea Russica*) az orvosok számára latinul, de a megnevezéseket oroszul és németül is megadta. Ez jól jelzi az orosz orvos- és sebészársadalom kétnyelvűségét, de a szakmai nyelv jó állapotát is. Éppen az orvosjelöltek számára írott orosz nyelvű tankönyvekben – az Orosz Tudományos Akadémia nyelvi bizottságának jóvoltából – a XVIII. század közepétől folyamatossá vált az orosz orvosi nyelv formálódása, amelynek népszerűsítésére is szolgáltak az orosz nyelvű orvosi szakfolyóiratok. Ebben a nyelvújító folyamatban ugyancsak megfigyelhetjük a németből vett „tükörfordításokat”, a latin megnevezések „oroszosítását” abban az esetben, ha ezekre nem találtak orosz megfelelőket. Bizonyos könyvnyitást jelentett, hogy a régi ósláv kéziratokban meglévő megnevezések (mellettük a latin megfelelők) könnyen „modernizálhatók” voltak. Az 1780-as években kiadott orosz orvosi szótárak címszavai az orosz–latin–német elnevezési sort alkalmazták. A XIX. század elejétől sorra alapított orosz egyetemeken (Szentpétervár, Harkov, Kazany, Kijev, Odeszsa) már oroszul és orosz tankönyvekből folyt a képzés, bár „engedményként” jelent meg az orvostanári pályázatokban, hogy „oroszul nem beszélő idegenek is jelentkezhetnek”. Ez még nem jelentette azt, hogy a birodalmi hivatalokban már ne lettek volna idegenek, meghívott jeles német vagy más nemzetiségű szakemberek.

Az orosz orvosi könyvkiadás többségében orosz nyelvű könyveket adott ki, természetesen a jeles orosz szerzők munkáit idegen nyelvre, illetve a külföldi tudósok könyveit oroszra fordították. Az orosz orvostársadalmat bizonyos nyelvi kettősség jellemezte: Oroszországban jelentős számú külföldi orvos működött, akik az orosz középosztállyal is franciául vagy németül érintkeztek. Ezt a nyelvi „elitet” gyarapította a nem nagyszámú, külföldön végzett orosz orvos. Az orvossebészi társadalom többsége orosz volt, idegen nyelvismerete szegényes lehetett, legfeljebb néhány beszélt oroszországi nemzetiség nyelvére terjedt ki. Ezzel ellentmondásban áll az, hogy az orosz középiskolai oktatás egyik nagy erénye éppen az idegen nyelvek oktatása volt. Az orosz orvosi nyelv valóban meghatározta a más, elsősorban a balkáni orvosi nyelvújítást.

Az orosz orvosi nyelv folyamatos megújításának és nyelvi tisztaságának egyik fóruma a *Szentpétervári Orvosi Hírek* című lap lett, amelyet Conrad Dietrich Uden (1754–1823), orosz földön megtelepedett német orvos alapított. A hallei egyetemen orvosi diplomát szerzett Uden már Szászországban is több lapszerkesztőség munkájában vett részt, 1792-ben telepedett le Szentpéterváron, és előbb több városi orvosi tisztséget töltött be, majd az Orvos-sebészi Intézet tanára, 1801-ben az Orvosi Kollégium titkára lett. Az Orvosi Kollégiumon belül a feladata éppen az orvosi tudományos munkák megjelentetése, illetve a javaslattevés volt. Feladatköre nemcsak a tudományos és ismeretterjesztő könyvek kiadását, hanem orosz nyelvű munkák németre fordíttatását is tartalmazta. Itt született meg a gondolat, hogy a sok egyetemi és főiskolai kiadvány mellett szükség lenne egy orosz nyelvű tudományos folyóiratra is, amely elsősorban az orosz orvosoknak ad magas színvonalú tanulmányokat. Valójában ez a szakmai lap lett az első, hosszú időn át az orosz orvostudomány jelentős folyóirata, azt a szerepet töltötte be Oroszországban, mint nálunk az Orvosi Hetilap. A folyóirat „levelezési rovatával” is rendelkezett, amelyben nemcsak a mindennapi gyakorlat történéseit írták le, hanem nyelvfínomítási kérdésekkel is foglalkoztak. Uden szerkesztésében jelent meg 1816 és 1823 között az Akadémiai Előadások sorozat is, valamint az Orvos-Sebészi Akadémia évkönyvei. Ezekben is gyakran foglalkoztak nyelvi kérdésekkel, illetve az orvostudomány haladásával kialakult új elnevezések helyességével.

Nem Uden folyóirata volt azonban az első orvosi periodika: 1765-ben – igaz rövid ideig – megjelent az *Orvos* című folyóirat, amelyet az alapító szerkesztő (P. E. Wilde) átalakított, és később a *Gyakorló Orvos* címmel adták ki. Wilde folyóirata ugyancsak foglalkozott nyelvi kérdésekkel, de nem olyan mélységben, mint Uden lapja. Ez a folyóirat az első világháború előtt szűnt meg.

AZ OROSZ HATÁSA A BOLGÁR ORVOSI NYELV KIALAKULÁSÁRA Az orosz orvostudomány a legnagyobb hatást a bolgár orvostudomány és orvosi nyelv formálódására gyakorolta a XIX. század második felében. A balkáni török uralom a legtovább a bolgárok lakta területeken tartott,

nemzeti függetlenségüket 1778-tól (a San Stefanó-i békétől) fokozatosan nyerték vissza. A török uralom alóli felszabadulást elsősorban az orosz–török háborúnak, az orosz hadsereg győzelmének köszönhetők. Természetesen az európai bolgár emigrációból, főleg a romániai és az oroszországi bolgár kolóniákból, számos jeles bolgár orvos került ki, akik egy része később a felszabadított bolgár területeken telepedett le. Az orosz–török háborúban (1877–1878) az orosz hadsereg szövetségében több bolgár – a romániai, orosz és más országokban élt bolgárok körében toborzott – katona is harcolt, akik katonatorvosi szolgálatához kb. 150 orvos és sebész tartozott. Az orosz hadseregben – talán túlzott a létszám – kb. kétezer orvos, sebész és egészségügyi szakzemélyzet szolgált, kb. 300 kórházat telepítettek, amelyeket a háború befejezése után átadtak az új bolgár államnak. Ezzel együtt mintegy 500 orosz katonatorvos maradt vissza, telepedett le végleg vagy hosszabb időre Bulgáriában. A bolgár egészségügyi és orvosi közigazgatás és orvosképzés részben az Osztrák–Magyar Monarchia mintájára, de jelentős orosz szakmai segítséggel épült fel. Ez főleg a bolgár orvosképzés megszervezésében mutatkozott meg. Érthető, hogy a bolgár orvosi szaknyelv orosz hatásra formálódott. Ez csak erősödött, amikor a nagy orvoshiányra való tekintettel, az új bolgár állam az 1880–90-es években jelentős számú orosz, ukrán, grúz és örmény orvost, felcsert, nővért és bábát hívott meg. Az orvosi közelet nyelve az orosz lett. A bolgár orvosi szakirodalomban az 1890-es évektől jelentek meg a bolgár orvosi nyelvet bemutató szótárak, alapmunkák: 1899-ben kiadták a Bolgár gyógyszerkönyvet, 1901-ben a Bolgár orvosi szótárt, napvilágot láttak bolgár orvosi folyóiratok, amelyek mindegyike rendelkezett az új orvosi kifejezések rovattal.

A DÉLSZLÁV ORVOSI NYELVÚJÍTÁS ÚTJAI A balkáni orvosi nyelvújítás egyik, sajátos hatások alá került nyelve a szerb orvosi nyelv. Az előzményekben már szó volt az illír nyelvújító mozgalomról, amelynek egyik célja az egységes délszláv orvosi nyelv kialakítása lett. A horvát orvosi nyelvújítás valódi célja a német és a magyar hatások kivédése volt, csak másodlagos célként jelent meg az illír nyelvújító mozgalomhoz való csatlakozás. A horvát orvostársadalom – hasonlóan a magyarországi szerbekhez – orvosi oklevelüket Bécsben, Grazban és Budapesten szerezték, hiszen önálló orvosképzéssel csak 1867-től rendelkeztek, bár Zágrábban az 1780-as évektől a helyőrségi kórházban már működött katonasebész-képzés. Ez természetesen nem pótolta a hazai orvosképzést, így a XIX. század első évtizedeiben a horvát orvostársadalom természetes igénye lett saját orvosi nyelvük kialakítása. Több anyanyelvű folyóirat megalapítása kudarcot vallott, hiszen egyetemi háttér nélkül nem számíhattak sikerre. Az illír mozgalom több lehetőséget ígért, bár e törekvés a délszlávok körében sem volt egyértelmű.

A magyar királyság területére a XVI. századtól nagy tömegekben érkeztek a törökök elől menekülő szerbek, akik nemcsak a Délvidéken alkottak egybefüggő nemzetiségi területeket, de az ország belső területein is kolóniákban

telepedtek meg. A magyar földön élő és a Balkánon maradt szerbek között az összetartó erő az ortodox egyház maradt, annak ellenére, hogy a török uralom hosszú évszázadokon át elmaradott állapotokat konzervált a hazai szerbek körében. A magyarországi szerbek köréből – a nemzetiségi arányokat tekintve – szép számban kerültek ki orvosok, sebészek, akik oklevelüket Pesten és Bécsben szerezték. A felvilágosodás hatására fellobbant szerb nemzeti mozgalmak magyarországi központjai Buda, Szentendre, a török uralom alól felszabadult Vajdaságban pedig Újvidék lett. A Délvidék szerb orvosai oklevelüket Pesten, Bécsben és részben Grazban szerezték, szakirodalmi tevékenységük csak részben kötődött egyetemi tanulmányaik helyéhez. Magyar nyelvű publikációik Budapesthez, a német nyelvűek Bécshez kötődtek, de hamarosan Újvidék vált a szerb nemzeti mozgalom központjává, így itt alakult ki a szerb orvosi irodalom központja. 1757 és 1918 között Újvidéken 233 szerb nyelvű orvosi könyv látott napvilágot, míg ebben a korszakban Újvidéken, Pesten és Bécsben összesen 466 szerb orvosi könyv jelent meg. Az újvidéki szerb orvosi munkák Emanuel Janković nyomdájából kerültek ki. Ez a nyomda lett a megújított szerb orvosi nyelven kiadott munkák terjesztője. Szinte kiadványról kiadványra alakult a szerb orvosi nyelv, itt formálódott a szerb szakmai kifejezőkészlet a német tükörfordításokból, a horvát illír mozgalom szóalkotásaiból és az oroszról átvett szakkifejezésekből. Jeles nyelvújító volt Konstantin Peicic (1802–1882), a pesti egyetemen végzett orvos, aki 1830-ban adta ki a *Rukovoditelj k sveopcem zdravlju* című felvilágosító könyvét, majd 1834-ben a kétkötetes *Egészségügyi tudnivalók* című munkáját, amely az új szerb orvosi nyelv első jeles kézikönyve lett. Ennek függelékében 153 gyógynövénynevet közöl német–latin–szerb megnevezésekkel. Peicic saját kiadót és nyomdát alapított, itt adta ki 1870 és 1873 között az első szerb orvosi folyóiratot, a *Domaci Lekart* (Háziorvos) és Gavriilo Pekarović gyermekgyógyászát. Rajtuk kívül Ilija Ognjanović-Abukazem (1845–1900) volt a szerb orvosi nyelvújítás legnagyobb alakja. Tevékenysége Bugát Pál munkásságához hasonló, ő az első szerb orvosi szótár megalkotója. Számos orvosi ismeretterjesztő és egészségnevelő könyvet jelentetett meg, amelyek a nyelvújítás fontos dokumentumai lettek. Szinte nem volt olyan szerb orvos (Milan Jovanović Batu, a *Zdrovlje* című folyóirat megalapítója, Radivoj Simonović stb.), aki ne foglalkozott volna orvosi szavak megalkotásával.

A LENGYEL ORVOSI NYELV REFORMJAI A lengyel nyelv fejlődését a XVI. századtól a folyamatosság jellemezte, elsősorban a lengyel királyi és főnemesi udvarokat, de legfőképpen a krakkói egyetemet. Az utóbbi helyen a latin volt a tudomány és az egyetemi előadások nyelve, de már a könyvnyomtatás elterjedésével jelentőssé vált a lengyel nyelvű könyvek kiadása, sőt a tudományos munkákat is mind nagyobb gyakorisággal nyomtatták ki lengyelül is. A XVII. századtól jelentős példányszámban jelentek meg orvosi felvilágosító könyvek, amelyek nemcsak egészségnevelési célokat szolgálták a városi és a falusi lakosság köreiben. Az orvosi

nyelv szempontjából lényeges lett az egyetemi orvosképzés két szintje: a hatéves orvosképzés 1770-ig főleg latin nyelvű munkákra épült, míg a rövidebb sebészképzés lengyelül folyt, és lengyel munkákra épült. Így az orvosi nyelv fejlődése folyamatossá vált, sőt a népszerűsítő orvosi irodalomban csak lengyel szakkifejezéseket alkalmaztak.

A középkori lengyel állam bukása, a szomszédos nagyhatalmak területi igényei és Lengyelország felosztása alapjaiban változtatta meg a lengyel társadalmat és a nemzeti törekvéseket. Eltűnt a királyi udvar és a nemesi „arany szabadság”, a lengyel állam függetlenségének visszaállítása érdekében egy ideig Napóleon alakja köré fonódtak az illúziók, aki Sándor cárral egyetértésben megalkotta a rövid életű Varsói Fejedelemséget, majd az 1815. évi bécsi kongresszus rendezte a lengyel kérdést. Éltre hívták az ún. Kongresszusi Királyságot (Orosz Lengyelországgént is emlegették), központja Varsó, az akkori lengyel gazdaság és szellemi élet szíve lett. A poroszországi és az ausztriai lengyel területek ebben az időben elmaradtak mögötte a fejlődésben. Ezen a területen a lengyel főnemesség zöme a cár hívévé vált, míg a nemesség jelentős része elszegényedett, nem látott kiutat a nyomorúságából. Az ipari és a kereskedelmi pályát lenézte, a hadsereg pedig egy lengyel ember számára csekély érvényesülési lehetőséget nyújtott. Egyedül az értelmiségi pálya maradt a vagyontalanok számára a kiút, amely egyben a forradalmi eszmék „melegágya” is volt. Varsó lett az a szellemi központ, ahol az irodalmi élet fejlődésével együtt formálódott a tudományos és a szaktudományos gondolkodás is. Új eredményeket hozott a nyelvészet: Samuel Bogumił Linde 1807 és 1817 között megszerkesztette és kiadta a lengyel nyelv szótárát, Feliks Bentkowski 1814-ben kétkötetes irodalomtörténetét, fejlődésnek indult a régészet, a jogtörténet és számos szaktörténet, közöttük az orvostörténelem is. Varsó mellett Wilno jutott kiemelt szerephez: annak ellenére, hogy ez a város már Oroszországhoz tartozott, a lengyel–litván liberális nemesi értelmiség szembefordult a volt jezsuita egyetem barokkos szellemével. Az értelmiségi kör vezetője Stanisław Potocki és Jan Śniadecki, a kitűnő természettudós, a wilnói egyetem rektora volt. Az utóbbi az irodalomban a klasszicista irány védelmezője, a természettudományok vonatkozásában a korszerű szaknyelv kialakításának a kezdeményezője. Jelentős szerepe volt az orvosi, a kémiai, a botanikai és a gyógyszerészeti szaknyelvezet megújításában, számos lengyel–latin szakszótár kiadója. A szakmai nyelvújítás fontos helye maradt Krakkó, az évszázados egyetemi hagyományok, a könyvkiadás és tudományos kutatás központja.

A nyelvápolást szolgálták az orvosi folyóiratok, amelyek kezdetben latinul (a tudomány nyelvén) és lengyelül (a népszerűsítő-egészségnevelő lapok csak lengyel nyelven) láttak napvilágot. Ilyen például a Lesznóban a *Primitiae Physico-Medicinae* címet viselő, első latin nyelvű orvosi folyóirat, de már 1801-től Varsóban megjelent a *Dziennik Zdrowia* (Egészségnapló), a lengyel nyelvű orvosi folyóirat. A Leopold Lafontaine által szerkesztett szaklapban közölt közlemények-

ben az adott fogalmakat lengyelül közölték, mellettük – zárójelben – megadták a latin megfelelőjüket is. Ezt a szerepet töltötte be Wilnóban az *Orvosi Társaság évkönyve* és a *Wilnói Gyógyszerész-társaság emlékkönyve*. Az iménti két litvániai szaklap 1821-ben egyesült *Orvos-sebész-gyógyszerési Napló* néven, 1836-tól pedig a Wilnói Orvossebész Akadémia adta ki. Orosz Lengyelországban a lengyel orvosi nyelv ápolása főleg szakfolyóiratokban folyt, ezek kiadói mindig orvosi társaságok voltak. Például 1828-tól a Varsói Orvostársaság adta ki a *Varsói Orvosi Naplót*, amely kezdetben heti, majd az orosz hatóság nyomására havonta jelent meg. 1838-ban a *Varsói Orvostársaság Évkönyve* néven engedélyezték. Az 1850-es években szünetelt a kiadása, 1860-ban havi, 1873-tól pedig negyedévi kiadványként engedélyezték újra. 1847-ben a Varsói Orvostársaság megalapította az *Orvosi Hetilapot*, mint az orvosok, sebészek és gyógyszerészek közös tudományos szaklapját, amely 1868-tól szaktudományi mellékletet is kiadott. Krakkóban 1878-tól adták ki – hetilapként – az *Orvosi Krónikát*, az *Egészség* című ismeretterjesztő lapot és az *Orvosi Kritikát*, Porosz Lengyelországban – Łódźban és Poznańban – az *Orvosi Hetilapot* (1888) és az *Orvosi Újdonságok* (1889) című lapot. Ezek a lapok alapítványok, társaságok, akadémiák kiadványai voltak, gyakran változtatták nevüket, de szerkesztői között találjuk a lengyel nyelvújítás több kiemelkedő alakját. Így például Józef Polák (1857–1928; Varsó főorvosa, kiváló közegészségügyi szakember), Bolesław Prust (1847–1912; az orvosi végzettségű Aleksander Glowacki Bolesław Prust néven világhírű író lett), Florian Sawiczewski (1797–1876; a lengyel gyógyszerészet megalapozója, egyetemi tanár), továbbá Józef Majer (1808–1899; az élettan professzora Krakkóban, aki 1813-ban megalapította a Lengyel Tudományos Akadémiát). Itt kell megemlíteni Józef Dietl (1804–1878) nevét, Krakkó kiváló polgármesterét, aki a krakkói orvosi kar tanáraként meghatározó vezetője lett a krakkói orvosképzés reformjának. A közel 100 évre visszatekintő és több gyökérrel rendelkező lengyel nyelvújítási mozgalom csúcsa az 1905-ben megjelent *Lengyel orvosi szótár* Tadeusz Browicz (1847–1928) anatómus, egyetemi tanár és Stanisław Ciechanowski (1869–1945) patológus, egyetemi tanár szerkesztésében, akik a krakkói, varsói, poznańi orvosi karokon működő orvosi nyelvi bizottságok anyagaiból állították össze ezt a kötetet, amely később újabb átdolgozott és kibővített kötetekkel gyarapodott. A XIX. század elején láttak napvilágot a lengyel orvosi szakszótárak, így Józef Majer és Francisek Skobel (1806–1876) patológus, egyetemi tanár szerkesztésében az *Anatómiai szótár* (1838), majd ezt követte a *Sebészeti szótár* és a *Nőgyógyászati szótár* (1840-es évek). 1859-ben Varsóban – a varsói Orvosi Társaság javaslatára – megalakult a Szótárszerkesztő Bizottság, amely a lengyel orvosi nyelv tisztaságát felügyelő testület lett. Megegyezőes alapon az összes lengyel egyetemre vonatkozóan (Krakkó, Varsó, Lwów, Wilno, de ide számolták Poznań, Turun, Breslau egyetemeit is) kidolgozták az összes orvosi területre vonatkozó, a fogalmakat és a megnevezéseket tisztázó szakszótárakat, amelyek egyben a nyelvi tisztaság eszközei is voltak. Így Krakkóban, 1869-ben Skobel szerkesztésében

megjelent a *Latin–lengyel orvosi szótár*, amely már külön fejezetben adta meg az állatbetegségek és -gyógyászat latin kifejezéseinek lengyel megfelelőit. Ennek újabb kiegészítése lett az *Orvosi terminológiai szótár* József Peszka (1845–1916) és Stanisław Krysiński (1846–1897) szerkesztésében. A lengyel orvosi szakszótárak szerkesztése folyamatossá vált, részletes ismertetésük külön tanulmányt igényelne.

IRODALOM

Ackernecht, Erwin: *Geschichte der Medizin*. Stuttgart, Enke, 1979.

Ambrus Tibor: Bulgária közegészségügye. *Gyógyászat*, 1938.

Aposztolov, Miladin: *Istorija na medicinata*. Szófia, Medicina, 1984.

Artelt, Walter: *Einführung in die Medizinhistorik*. Stuttgart, 1949.

Balla Ferenc: *Bácska és Bánát egészségügye*. Szabadka, Fórum, 1990.

Bieliński, József: *Stan nauk lekarskich za czasów Akademii Medyko-Chirurgicznej Wilenskiej*. 1939.

Demkó Kálmán: *Az orvosi rend története*. Budapest, MOK, 1894.

Dzsakov, Szt.: *Isztorija na medicinata*. Szófia, 1932.

Glesinger, Lavoslav: *Povijest medicine*. Zagreb. 1978.

Kasszirskij, I. A.: *Az orosz és szovjet orvostudomány nagyjai*. Budapest, Művelt Nép, 1951.

Kuzmin, Mikhail: *Isztorija medicinu*. Moszkva, Medicina, 1978.

Multanovszkij, M. P.: *Isztorija medicinu*. Moszkva, Medicina, 1967.

Müller-Dietz, Heinz E.: *Ärzte im Russland des 18. Jahrhunderts*. Esslingen, 1973.

Nyomárkay István: A magyar és a szerbhorvát nyelvi kapcsolatok. In: Balázs János (szerk.): *Nyelvek a Duna-táján*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.

Nyomárkay István: Anyanyelvi ébredés és hagyomány nálunk és szomszédainknál. *Kisebbségkutatás Könyvek*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2002.

Nyomárkay István: A horvát és szerb szótár-irodalom. In: Kis szláv lexikonirodalom. Szerk.: Nyomárkay István: A horvát és a szerb szótár-irodalom., In: Nyomárkay István – Vig István (szerk.): *Opera Slavica Budapestinensis*. ELTE Szláv Filológiai Tanszék. Budapest, 50–109.

Richter, W.: *Geschichte der Medizin in Russland*. I–IV. Moszkva, 1817.

Schultheisz Emil: *Az orvoslás kultúrtörténetéből*. Piliscsaba–Budapest, MATI-SOMKL, 1996.

Sejda, Bronislaw: *Dzieje medycyny z zarysie*. Warszawa, 1973.

Stanojevic, Vlada: *Istorija medicine*. Beograd–Zagreb, 1962.

Tartalja, H.: *Povjesni pregled rozvitka ljekarstva*. Zagreb, 1955.

700 godina medicine u Srba. Beograd, 1971.

A magyar nyelvünk

*Csodálom a magyar nyelvet.
Áldom sorsom, hogy beszélem.
Napjaimat vele élem.*

*Te vagy:
Gondolkodásunk tanítója,
Képgondolatok hordozója,
Magyarságunk tudatosítója.*

*Tanúja vagy messze múltnak,
És míg évezredek múltak,
Gyökgyökereid homályosultak,
Mégis szócsaládokba fonódtak.
A családok meg szomszédoltak,
Az árnyalatokra új szavak alakultak.*

*Új szavak és régi szavak,
Rejtélykincsek, jövevények,
Egymást termékenyítitek.
Így népesül a magyar szóvilág,
S nyílik nyelvünk: millió tarka virág.*

BP